

Els noms dels colors del pelatge del bestiar en la documentació de l'Alguer dels segles XVII al XIX

ANDREU BOSCH I RODOREDA

(Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona)

All'Associazione Italiana di Studi Catalani, Premio Internazionale Ramon Llull 2011

A la meua tesi de doctorat *La interferència dels parlars sards en el català de l'Alguer entre els segles XVII i XVIII. Estudi del lèxic a través dels Registres de danys de la «Barracelleria» (1683-1829)*¹ vaig aportar avenços significatius en el coneixement diacrònic de l'alguerès, probablement la varietat geogràfica més paradigmàtica de la llengua catalana atenent a la seva particular història social i a la seva evolució interna, que no podem explicar sense entendre, des d'una perspectiva ecosociolingüística, l'abast del llast sard a què m'he referit en diverses ocasions.² De la mà de les conclusions reportades (i també amb els resultats obtinguts a la meua tesi de llicenciatura *Edició dels registres d'estimes de fruita de la «Barracelleria» a l'Alguer durant el primer terç del XIX. Estudi dels noms de la fruita*),³ era de l'opinió que calia «eixamplar el marc teòric adoptat i la metodologia aplicada als altres documents i registres de la *Barracelleria* algueresa,⁴ a fi i efecte d'elaborar un diccionari català de la

¹ Tesi de doctorat llegida el 14 d'abril de 2008, Universitat de Barcelona. N'hi ha una edició en curs de publicació: BOSCH i RODOREDA, ANDREU, *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011.

² BOSCH i RODOREDA, ANDREU, *El català de l'Alguer*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pp. 15-18; BOSCH i RODOREDA, ANDREU, «El català de l'Alguer, entre la desaparició i la dissolució», dins COLÓN DOMÈNECH, G.-GIMENO BETÍ, LL. (eds.), *Ecologia lingüística i desaparició de llengües*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2007, 36-40; BOSCH i RODOREDA, ANDREU, «Algunes consideracions sobre la interferència fonètica dels parlars sards en l'alguerès», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes/LIX. Miscel·lània Joaquim Molas*, 4, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, pp. 5-7.

³ BOSCH i RODOREDA, ANDREU, *Els noms de la fruita a l'Alguer. Edició dels registres d'estimes de fruita de la «Barracelleria» (1783-1829)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

⁴ Cos civil i paramilitar, constituït a Sardenya vers el segle XVI, de custòdia i vigilància dels conreus, que neix sobretot per combatre els lladres i els danys provocats pel pasturatge abusiu. Malgrat que el cos dels *barranxels* ('barracelli') a l'Alguer sembla remuntar al 1609 (ORUNESU, SALVATORE, *Dalla scolca giudiciale ai barracelli. Contributo a una storia agraria della Sardegna*, Cagliari, Condaghes, 2003, pp.

Barracelleria, amb la informació semàntica i gramatical pertinent, però també amb la informació etimològica i la cronologia de les documentacions del lèxic relatiu a l'àmbit socioeconòmic de l'agricultura i la ramaderia dels segles XVII al XIX».

Per altra banda, des d'una perspectiva ecosociolingüística, aquests estudis avalen novament la teoria segons la qual bona part de les interferències fonològiques i lèxiques en el català de l'Alguer dels parlars sards deriven de l'estrat socioeconòmic d'agricultors i ramaders,⁵ cosa que explica que a començament del segle XX Antoni Ciuffo, en la seva comunicació «Influencias de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerés» presentada en el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), volgués diferenciar les «paraules d'influència sarda usades ab més frecuencia del “txapador” y pastor de la “Nurra Algueresea”» d'aquelles que són més generals des d'una perspectiva sociocultural.⁶

Un dels camps lexicosemàntics més rics, amb un grau evident d'interferència del sard, és el dels noms dels colors del pelatge del bestiar gros i d'altres característiques físiques, un corpus que ha experimentat poques variacions en el català de l'Alguer fins als nostres dies. Trobem aquest codi lingüístic en tres tipus de registres de l'Archivio Storico Comunale di Alghero (ASCA):

1. *Registres de bestiar viu (Registri di bestiame vivo)*. Són documents administratius — inèdits— de l'Alguer a cavall dels segles XVII i XIX redactats inicialment en català, entre el darrer terç del XVII i mitjan XVIII (concretament del període 1665-1726, amb anotacions esparses del període 1765-1771 i una darrera de 1820), i després en castellà (*Registros de bestiar vivo*), ja a partir del tercer decenni del XVIII, des de 1722 fins al 1808; i, finalment, amb un únic document redactat en italià, de 1813. Al marge de documentació esparsa, he localitzat 10 registres, el primer dels quals, del període 1720-1727, és redactat parcialment en català; els altres, entre 1763 i 1808, són escrits en castellà. Recullen les descripcions de les marques de foc i dels senyals d'orelles del bestiar, un altre codi de procedència sarda ben viu a l'Alguer i a la resta de Sardenya.

674-675), en tenim constància documental amb continuïtat administrativa i funcional des de 1683 fins al 1848 (BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., pp. 11-13).

⁵ BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., pp. 962-964.

⁶ CIUFFO, ANTONI, «Influencias de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerés», dins *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, any 1906*, Barcelona, 1908, p. 176.

A tall d'exemple, fixem-nos en aquesta relació en català de 1697:

«Phelip Rusettu registra una bístia de mola mascla a pèl negra, morru vargiu, a segnal de orella a una trunca y juale desegus y a la altra boga[da] desegus, y una pertunta a la pinna⁷ del nas».⁸

O, en castellà —però amb el mateix codi lexicosemàntic sard—, una relació de 1790, que descriu una euga, i una altra de 1806, respectivament:

«Antonio Ramón Caría, de la presente ciudad de Alguer, tiene registrado en esta Regia Curia una hiegua de pelo negra pídiga⁹ estrellada narialva, con un anniglo¹⁰ de pelo múrtinu estrellado, balzano a pies detrás, que por marca de fuego, en espalda y cuja¹¹ llevan ésta: “ARC”, cuya marca dise aplicará a las hieguas que a lo por venir tendrá o vero comprará con su legitimidad».¹²

«Registra el massayo Antonio Murru, d-esta ciudad, una hiegua de manta russia negra ferulata¹³ con su cría de manta baya espana derecha, estrellada, balzana a pies de delante, y paresse que sea dicha annigla bentrivalva, de señal de orejas trunca a una y innida a la otra, y marca dicha hiegua con la marca de corte d-esta Curia y la annigla con ésta: «AM»; y assí mismo tiene redusido la dicha hiegua, como y también lo hará a las crías d-éstas».¹⁴

2. *Registres de cavalls i bísties de mola* (it. *Registri di cavalli*). Aquests registres, redactats en català, anotaven el lloguer i la propietat del bestiar equí (*cavalls* i *eugues*) i

⁷ *pinna* (*del nas*): ‘narice’, del log. *pinna de nare* < PINNA (DES: s. v. *pinna*).

⁸ ASCA 848/38, f. 6v.

⁹ *pídiga*: del log. sept. [ˈpiðiyu], amb metàtesi < log. *pígidu* [ˈpiɣiðu] (nuor. *píkidu* [ˈpikiðu]) «piceo, del color della pece» < *PICIDUS (DES: s. v. *píkidu*).

¹⁰ *anniglo*: del log. *annígru*, «bestiame sopranno (si dice di cavalli, di buoi, di agnelli e di maiali)» < ll. ANNIC(Ū)LUS (DES: s. v. *anníkru*). Cfr. les variants, en català, «aniglo (de porch)» (1685) i «aniyo (de porch)» (1688 i 1690), solució que respon al log. sept. [anˈniju] (< nuor. [anˈniɫu]), amb resultat divers de l’evolució del grup llatí C·L.

¹¹ *cuja*: ‘coscia’, cat. *cuixa*. Cfr., en cast., «marcadas con esta marca de fuego [...] en dos lugares: dos en la cuja, o sea vesino a la nalga, y dos bajo de la espalda a lados de muntar» (ASCA 859/195, f. 13r), de 1801, amb evidents catalanismes.

¹² ASCA 855/112, f. 4r.

¹³ *ferulata*: del log. *ferulatta* ‘rossiccio, giallastro; grigio vinoso’ (DSILP: s. v. *ferulattu*); i *russia*, potser del log. *russína* (← cat.), d’acord amb DES (s. v. *róšu*). Cfr. ASCA 855/4, f. 2v: «una hiegua mansa [...] y consta ser de *manta russia negra ferulata*» (1804).

¹⁴ ASCA 855/4, f. 2v. Cfr. ASCA 859/195, f. 7v: «registra un común de vacas [...], cuyas vacas son de *diversos pelos*» (1800).

somerí (*bísties de mola* o, simplement, *bístia*),¹⁵ d'acord amb un codi lèxic idenficador del color del pelatge de l'animal.¹⁶ Molt esporàdicament recullen descripcions de marques de foc i de senyals d'orelles, com, per exemple, les contingudes al «Registre de cavalls, bístias de mola que se registran [en la] Barrancel·laria del noble don Miquel Martí d'ende [los] 11 de juliol 1696 fins los 11 de juliol 1697» (ASCA 848/38). Són registres pertanyents a la *Barracelleria* algueresa (1683-1848).

3. *Registres de danys* (it. *Registri di danni*). Aquests registres, que vaig editar i estudiar a Bosch (2008), abracen el període 1683-1829, sempre redactats en català. Són registres de la *Barracelleria* algueresa (1683-1848), «un cos civil i paramilitar, constituït a Sardenya vers el segle XVI, de custòdia i vigilància dels conreus, que neix sobretot per combatre els lladres i els danys provocats pel pasturatge, elegits mitjançant un sistema de renovació anual».¹⁷ Per això, «per al seguiment de les denúncies dels danys objecte d'indemnització calia portar un *Registre de danys* —generalment redactat per un notari, que feia les funcions de secretari—, on s'anotaven totes les relacions dels danys denunciats i totes les incidències del procediment civil i administratiu».¹⁸ En aquest sentit, els *Capítols* o estatuts (it. *Capitoli Barracellari*) que en regulaven el procediment expliciten que «los vignòvols tingan obligassió de registrar los dayñs que tindran en las suas vignas dins dos dias del dia que tindran notícia del tal dayñ en poder del secretari de la Ciutat; y no trobant-los registrats, no sían obligats pagar lo tal dayñ per veill o nou que sia; intimant als barrançel·lus lo matex dia que trobaran lo dayñ hu dels masers devant de testimonis» (1688).¹⁹ Perquè, a més del control del territori, «també era responsabilitat dels *barranxels* ('barracelli') indemnitzar els propietaris de terrenys sembrats o vinyes que havien sofert danys o els propietaris de bestiar víctimes de furts

¹⁵ Notem *bístia de mola* (o *bístia*) per a 'asino; asino da macina', que en els *Registres de danys* contrasta amb *bístia de bulu* 'bestia bovina' (BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., pp. 682-684-685).

¹⁶ Els primers registres són «Registre de cavalls del any 1684» (ASCA 365) i «Registre de cavalls y bístias de mola registrats de diverses persones á compte de la esquadra de Don Diego de Sena» (ASCA 366), de 1686; i en trobem fins al 1810, amb el «Registre de cavalls entregats a la Barranchelleria del Capitá Señor Juanicu Piretti del primer setembre 1809 fins a 31 Agost 1819» (ASCA 393).

¹⁷ BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., p. 11.

¹⁸ *Ibi*, p. 15.

¹⁹ *Ibidem*.

amb els diners procedents de les quotes que els agricultors i els propietaris de bestiar custodiat havien de satisfer per gaudir del servei de vigilància».²⁰

En un *Registre de danys* de 1820 encara trobem una descripció en català de dos bous desapareguts de la *Custòdia* (lloc comunitari de custòdia del bestiar destinat a les tasques agrícoles que vetllava la pròpia *Barracelleria*):

«Garibaldi Carlus Dumingu, ab Sanna, entima un bou aspanu ventri-y-coyalvu, de truncas asciutas y marca «FP / C»; y un altru marcat “SM” vermell estrellat coy-y-bentrialvu, balzanu a peus de darrera y renialvu a peus de davant, de truncas pertuntas y giuali de darrera a una, que fàltan de la Custòdia».²¹

El corpus dels noms dels colors del pelatge del bestiar gros (*i nomi dei colori del manto del bue e del cavallo*)

Pel que fa a la descripció del pelatge de l'animal i altres característiques físiques, és habitual trobar un corpus onomasiològic molt especialitzat, també d'origen sard, que no vaig analitzar detalladament a la meua tesi de doctorat, per bé que en vaig fer una primera descripció de la riquesa lèxica a partir de l'edició dels *Registres de danys* del període 1683-1784.²² Aquest codi identificador del bestiar també és emprat als *Registres de bestiar viu* i als *Registres de cavalls i bèsties de mola*.²³

I. A part dels noms dels colors bàsics, com ara *blanc* 'bianco', *negre* 'nero' i *vermell* 'rosso' (1-3) la resta d'adjectius que caracteritzen el pelatge dels bous i dels cavalls mostra una gran riquesa des d'un punt de vista onomasiològic i respon a una abassegadora interferència del sard logudorès (4-18):

²⁰ *Ibi*, p. 15.

²¹ ASCA 277, lletra G, f. 1r.

²² BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., pp. 679-680, n. 2.

²³ Per a més detalls, veg. també DUSI (s. v. *boi* i *cuaddu*); WAGNER, MAX LEOPOLD, *La vita rustica della Sardegna riflessa nella lingua* (a cura di PAULIS, GIULIO), Nuoro, Ilisso Edizioni, 1996, pp. 225-226); MANCA DELL'ARCA, ANDREA, *Agricoltura di Sardegna*, Napoli, Orsino, 1780 (se cita de l'edició a cura d'ORTU G. G., Nuoro, Ilisso Edizioni, pp. 300-301); i PALOMBA, GIOVANNI, *Lessico. Raccolta dei nomi più usati*, recull lexicogràfic inèdit, [s. d.], p. 99.

Colors bàsics

1. *blanc* ‘bianco’: «bou blanch».²⁴
2. *negre* ‘nero’: «bístia negra», «bou de pèl negra», «bou negra», «bou negre», «bous negras», «cavall negra», «cavaill negra», «cioba negra», «giu de [bous] negras», «nueddu negra».
3. *vermell* ‘rosso’: «bou de pèl vermeill», «bou vermeill», «bou vermell», «bous vermells», «giu de [bous] vermells», «giu vermeill».

Altres colors

4. *alipintu* ‘che ha il fianco bianco’: «nueddu alipintu». Cfr. DSIPL (s. v. *alibintu*).
5. *baiu* ‘baio’: «aquetta baya».
6. *canu* ‘grigio, cenerino’: «bou cano», «bou canu», «giu de [bous] canus». Cfr. log. *bòe canu* (DES: s. v. *kánu*; DSIPL: s. v. *canu*) i camp. *boi canudu* ‘boe di pelo bigio nero’ (DUSI: s. v. *boi*).
7. *castanju* ‘castano’: «cavaill castangiu». Cfr. DSIPL (s. v. *castanzu*).
8. *espanu* ‘rossiccio’: «bou espano», «bou spanu». Del log. *ispanu* ‘rossiccio’ (DSIPL: s. v. *ispanu*); cfr. log. *bòe ispanu* (DES: s. v. *ispánu*), camp. *boi spanu* (DUSI: s. v. *boi*).
9. *estrellat* ‘del cavallo che mostra una macchia bianca sulla fronte’: «bou estrellat». Calc del log. *isteddadu* (DSIPL: s. v. *isteddadu*) ← *istedda* ‘stella’. I també la solució *estedat*: «bou vermeill ascurigós asteddat»; del log. *isteddadu*, camp. *steddau* (DES: s. v. *istéddu*; DSIPL: s. v. *isteddadu*; DUSI: s. v. *boi*). Cfr. camp. *boi steddau* «o chi tenit sa manta dominant pintada a steddass biancas, o di ateru colori de figura sferica».
10. *florit* ‘fiorito’: «bou florit». Calc del log. *fioridu*, *froríu*.
11. *murru* ‘grigio chiaro, canuto’: «aquetta murra», «cavaill de pèl murro», «cavaill murru». I també *murru negra* ‘grigio nero (quando il manto di un animale mostra qualche striatura di nero)’: «cavaill murru negra»; a partir del log. *murru niéddu* (DSIPL: s. v. *murru*).
12. *mèlinu* ‘color miele (colore del manto del cavallo)’: «nueddu mèlinu». Cfr. DSIPL (s. v. *mélinu*).

²⁴ Indico, en cursiva, la solució documentada, d’acord amb l’ortografia catalana, seguida del significat en italià, entre cometes simples; i, a continuació, després dels dos punts, les variants textuales documentades, entre cometes baixes.

13. *merulinu* ‘color merlo del mantello degli animali; nome dato a vacche e buoi’: «bou merulinu». Del log. *merulinu* (DSIPL: s. v. *merulinu*) ← *merula* ‘merlo’ (DES: s. v. *mérula*).
14. *múrinu* ‘bruno, fosco, cenerino’: «bou múrinu». Del log. *murinu* ← *mura* ‘mora di macchia, moro; frutta del rovo’.
15. *múrtinu* ‘sauro (manto del cavallo); del colore del mirto’: «aqueta múrtina», «cavaill múrtinu». Del log. i camp. *murtinu* [ˈmurtinu], derivat de *murta* ‘mirto’ < MURTA (DES: s. v. *múrta*); cfr. cat. *murt(r)a*.
16. *úrpinu* ‘volpino, biondaccio, di color bianco con macchie rosse’: «bou urpinu». Del log. *gúrpinu* o *gurpinu* (DSIPL: s. v. *gúrpinu*) ← *gurpe* ‘volpe’.
17. *varju* ‘variopinto, multicolore, screziato’: «bou de pèl vargiu», «bou vargiu». En alg. [ˈvaɫdʒu], del log. *barzu* [ˈbardʒu] (DES: s. v. *variu*; DSIPL: s. v. *várju*, *bárju*, *barzu*, *arzu*).
18. *vertigatu* ‘bue listato a strisce nere’ (i ‘pelame screziato del cane’): «bou vertigato», «bou vertigatu». Del log. *bertigadu*, camp. *pertiazzu* (DUSI: s. v. *bòi i pertiazzu*; DES: s. v. *pértiga*; DSIPL: s. v. *beltigadu*) ← *beltiga* ‘pertica’. Cfr. camp. *boi canudu pertiazzu* «chi portat algunas ispertiadas arrubias de longu *bue bigio nero listato a rosso*» i *boi scrosu pertiazzu* «chi portat algunas ispertiadas nieddas *bue di pelo rosso listato a strisce nere*» (DUSI: s. v. *bòi*).

A més, documento el substantiu *pia* ‘cavallo pezzato’ dins el camp lexicosemàntic dels noms del bestiar, «cuaddu, chi naraus *pia*, e tenit in sa manta duus coloris dominantis, unu de is calis est sempiri su biancu, s’ateru o baju, o ghiani» (DUSI: s. v. *cuaddu*). Notem, en cat., en un *Registre de danys* de la *Barracelleria* la lliçó «té la sua pia enfangada en lo Fangal» (1743); en canvi, als *Registres de cavalls* el mot és més freqüent, tenint en compte que s’hi registren els animals equins d’acord amb el color del pelatge, la primera documentació del qual és de 1701: «una pia baya blanca». ²⁵ Es tracta d’un mot manllevat del sard *pia*, que hom atribueix a l’homònim castellà (DES: s. v. *pía*; Wagner, 1996: 226); a partir del cast. *pío* ‘colore di cavallo’, pres del fr. *pie* ‘gazza, pica’ i, metafòricament, ‘cavallo pezzato’, que també explica el cast. *picazo*, «(equino) de color blanco y negro, mezclados en manchas grandes», i *picaza* ‘gazza, pica’,

²⁵ ASCA 864/17, f. 14v. Veg. BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., pp. 679-680, n. 2; i 701.

derivats del ll. PĪCA (DCEC: s. v. *picaza*). Cfr. cat. *pia* per a ‘capra pezzata’ (DECLC: s. v. *pia*).

Des d’un punt de vista cronològic, si ens fixem en els noms dels colors del pelatge del bestiar dels *Registres de danys* de la *Barracelleria*, especialment de bous i cavalls, podem observar que el grau d’interferència del sard augmenta progressivament —en quantitat i en varietat— al llarg de la segona meitat del segle XVIII, sobretot a partir de 1763. És més, a la fi del XVII només trobo la lliçó *bístia negra* (1699). Tanmateix, caldria contrastar aquest supòsit a partir del buidat lèxic dels *Registres de cavalls i bísties de mola* i dels *Registres de bestiar viu*.

Vegem-ne l’evolució cronològica al llarg del XVIII a partir exclusivament dels *Registres de danys* redactats en català:

- Entre 1701 i 1707 no en registro cap cas.
- Entre 1714 i 1749 trobo 9 lliçons amb adjectivació cromàtica d’herència catalana enfront de quatre solucions de procedència exògena:
 - En el *Registre de danys* de 1714-1715 documento dues lliçons de *bou negre*, *cavall negre* i *bou vermell*; en el de 1733-1734, *bou negre* i *bou vermell*; en el registre de 1743-1744 trobo la lliçó *bou de pèl vermell*, a més de *bou vermell*, i finalment *cavall negre* (1749).
 - La primera solució interferida pel sard és *cavall murru negra* (1724, que torno a trobar el 1743), amb *murru*; seguida cronològicament de *bou vermell alipintu* (1738), amb *alipintu*, i *bou canu* (1743).
 - En canvi, cfr. el sardisme *pia* (de la mà de l’homònim cast.) en una única ocasió, de 1743, si bé en trobem altres lliçons en un *Registre de cavalls* de 1700-1701.
- Entre 1753 i 1759 només registro dues lliçons: *cavall de pèl murru* (1754) i *bou negre* (1759).
- Entre 1763 i 1784 trobem una gran quantitat de solucions d’interferència sarda, d’una notable riquesa onomasiològica, amb adjectius com:²⁶
 - *alipintu*: *nuedu alipintu* (1783);
 - *baiu*: *aqueta baia* (1777);
 - *canu*: *bou canu* (1763, ja documentat el 1743);
 - *castanju*: *cavall castanju* (1777);

²⁶ Indico entre parèntesis la primera documentació de la lliçó en els *Registres de danys*.

- *espanu*: *bou espanu* (1768);
- *murru*: *aqueta murra* (1777), *cavall murru* (1778);
- *mèlinu*: *nuedu mèlinu* (1783);
- *merulinu*: *bou merulinu* (1763);
- *múrinu*: *bou múrinu* (1783)
- *múrtinu*: *aqueta múrtina* (1784), *cavall múrtinu* (1778);
- *úrpinu*: *bou úrpinu* (1768);
- *varju*: *bou de pèl varju* (1763), *bou varju* (1777);
- *vertigatu*: *bou vertigatu* (1768).

Fins i tot a partir de calcs semàntics:

- *estrellat* (← log. *isteddadu*): *bou estrellat* (1784), *bou negre estrellat* (1764); *cavall múrtinu estrellat* (1763); cfr. *bou vermell escurigós estedat* (1778), sense adaptació.
- *florit* (← log. *fioridu*): *bou florit* (1783).²⁷
- *murru negra* (← log. *murru niéddu*): *cavall murru negre* (1724).

En alg., a començament del segle XX, Giovanni Palomba recull alguns adjectius només aplicats al pelatge del cavall: *bayu* ‘baio’, *castan* (< *castany*) ‘castagno’ (que cal llegir alg. [kas'tan], per despalatització de /ɲ/), *murru* ‘bigio, grigio’, *blanch* ‘bianco’, *negra* ‘nero’ i *múrtinu* ‘sauro’.²⁸

II. També vaig registrar noms més específics, amb doble adjectivació, a voltes amb compostos ben heterogenis —de clara procedència sarda— que fan referència, a més del pelatge, a algunes característiques físiques d'identificació (*orelles* ‘orecchie’, *cua* ‘coda’, *morro* ‘muso’, *banyes* (alg. *corros*) ‘corna’, etc.): tant aplicats a bous com a

²⁷ Cfr. el calc semàntic alg. *poma préssec* (1697-1810) vs. *mela préssec* (1807) ← log. *mela péssighe* ‘pesco noce’ (BOSCH, A., *Els noms de la fruita a l'Alguer...*, op. cit., pp. 141-142).

²⁸ PALOMBA G., *Lessico...*, op. cit., p. 99. Per a més detalls sobre el vocabulari del pelatge de bous i cavalls en sard, veg. DUSI (s. v. *boi* i *cuaddu*); WAGNER, M. L., *La vita rustica...*, op. cit., pp. 225-226; i MANCA DELL'ARCA, *Agricoltura di Sardegna*, op. cit., pp. 300-301.

cavalls, corpus lèxic que també trobem molt desenvolupat en els *Registres de cavalls de la Barracelleria*.²⁹

A tall d'exemple, en els *Registres de danys*, redactats en català, trobem el següent corpus:

II.1. *Amb doble adjectivació aplicada a bous*

«bou blanc coimutzu» (1768),³⁰
«bou cano benti-e-coialvu» (1767);
«bou cano faciat» (1768);
«bou canu corrilanzinu» (1764)
«bou canu negra» (1763)
«bou de pèl negra coimuchu» (1764)
«bou de pèl vermell ascurigós» (1783)
«bou de pèl vermell espanu» (1783)
«bou espanu fachat» (1777)³¹
«bou merulinu astedad» (1777)
«bou negra alipintu» (1784)
«bou negra asteddad» (1778)
«bou negra canósigu» (1783)
«bou negra canu» (1783)
«bou negra escacat» (1763)
«bou negra estrellat» (1764)
«bou negra faciat» (1783)
«bou negra faciganu» (1783)³²
«bou negra merulinu» (1777)
«bou negre benti-e-coialvu» (1767)
«bou negre corribaxu» (1768)
«bou negre merulinu» (1768)
«bou úrpinu faciganu» (1784)
«bou úrpinu vargiu» (1777)
«bou vargio vermeill» (1768)
«bou vermeill alipintu» (1738)

²⁹ BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., p. 679-680, n. 2.

³⁰ Indico únicament la lliçó documentada, entre cometes baixes; i, entre parèntesis, la primera datació.

³¹ *fachat*: llegiu cat. *fatxat*, it. *faciat* ‘stellato, che mostra una macchia bianca sul muso ← log. (DSIPL: s. v. *facciádu*).

³² *faciganu*: probablement un derivat del log. *facciadu* (veg. la nota anterior). Cfr. log. *facciárbu* (DSIPL).

«bou vermeill ascurigós» (1778)
«bou vermeill aspanu» (1778)
«bou vermeill astadat» (1778)
«bou vermeill coyarvu» (1778)
«bou vermeill corrimuchat» (1763)
«bou vermeill escurigosu» (1768)
«bou vermeill espanu» (1768)
«bou vermeill ruialzu» (1778)
«bou vermeill vertigatu» (1763)
«bou vermell alipintu» (1783)
«bou vermell ascurigós» (1783)³³
«bou vermell aspanu» (1783)
«bou vermell estrellat» (1784)
«bou vermell merulinu» (1783)
«bou vermell origimuzzu» (1783)

«nueddu negra alipintu» (1784)³⁴
«nueddu negra úrpinu» (1783)
«nueddu vargiu úrpinu» (1783)

II.2. *Amb doble adjectivació aplicada a cavalls*

«aqueta negra asterulina» (1784);³⁵

«cavaill murru negra» (1724);

³³ Cfr. supra «bou vermeill escurigosu», sense adaptació morfofonològica ← log. *iscurigosu* ‘oscuro, fosco’. *escurigosu*: ‘fosc’. Cfr. alg. mod. *escurigós* [askuri’γos] < log. *iscurigosu* ‘fosc’ ← *iscuru* (DES: s. v. *iskúru*; DSIPL: s. v. *iscurigosu*). DCA registra *obscurigar* i *obscurigor*.

³⁴ *nueddu*: ‘giovenco, vitello’, pres del log. *noèddu* o *nuèddu* < *noveddu* «vitello che non ha raggiunto l’anno» (DES: s. v. *novèddu*) o «di circa un anno» (Wagner, 1996: 211-212), que en alg. documento des de 1753: «ha entregat lo giu dels noeddus sens chobar» (BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., p. 699-700).

³⁵ *aqueta*: del log. i camp. *akkèta*, *akkétu* «qualunque cavallo da soma piccolo e robusto» (DES: s. v. *áka*), que Wagner atribueix al cat. o al cast. *haca* ‘cavall petit i vigorós’ (del fr. antic *haque*, abreviació de l’anglès mitjà *hacanea* [DCEC: s. v. *jaca*; DECLC: s. v. *haca*]); Palomba ([s. d.]: 99) considera *aqueta* derivat del cast. *jaquita*, «ce qui ne semble pas nécessaire, car on peut simplement partir du cast. *haca* avec le morphème diminutif *-eta*» (Joan VENY, «Codification dialectale et polymorphisme dans la *Nuova Grammatica* (1945) de Palomba», in R. CAPRINI (ed.), *Parole romanze. Scritti per Michel Contini*, Alessandria, 2003, p. 493 [BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., p. 681-682]).

«cavaill múrtinu estrellat» (1763).

II.3. *Amb triple adjectivació*

«bou negra merulinu corrimutzu» (1778)

«bou vermeill ascurigós asteddat» (1778)

Cfr. les lliçons també en català que registrem en una relació de *Registre de danys* de 1820 amb descripció del bestiar boví:

«bou aspanu ventri-y-coyalvu»

«[bou] vermell estrellat coy-y-bentrialvu, balzanu³⁶ a peus de darrera y renialvu a peus de davant».

Finalment, analitzem algunes d'aquestes lliçons documentades en català amb adjectius compostos que descriuen la caracterització física i cromàtica del bestiar clarament d'origen sard:

- *bentri-e-coialvu*: 'che ha la pancia e la coda bianca', a partir del log. *bentre* 'ventre, pancia' i *coa* ['kɔa] 'coda' més *alvu* 'bianco'. Cfr. log. *coialvu*, camp. *coarbu* (DSIPL: s. v. *coiálvu*; DUSI: s. v. *boi*). Cfr., infra, *coyarvu* 'che ha la coda bianca' (amb rotacisme de *l* travada).
- *coimutzu*: 'che ha la coda mozza, senza coda'. Del log. *coa* ['kɔa] 'coda' i *mutzu* ['muttsu] 'mozzato, troncato', amb [u] tònica, que deriva de *mutzare* [mut'ʦare] 'mozzare' (DES: s. v. *múttu*, *I*; DSIPL: s. v. *coimúttu*). Cfr., en els *Registres de danys*, els adjectius compostos «corrimutzu» 'che ha le corna mozze', «coimutzu» i «origimuzzu» 'che ha le orecchie mozze' aplicats al bestiar.³⁷
- *coyarvu*: veg., supra, *bentri-e-coialvu*, a partir del log. *coa* 'coda' i *arbu* (o *alvu*) 'bianco'. Cfr. camp. *boi coarbu* 'bue balzano alla coda; taccato di bianco alla coda' (DUSI: s. v. *boi*).

³⁶ *balzanu*: de l'it. *balzano* «di cavallo che ha una striscia bianca ad una o più zampe», que també ha donat log. [bar'ʦanu] (DES: s. v. *bartsánu*; DSIPL: s. v. *baltzanu*). A l'Alguer, documento el mot en cast. el 1790.

³⁷ BOSCH, A., *La interferència dels parlars sards...*, op. cit., p. 817, n. 150.

- *corribaxu*: ‘che ha le corna basse’, a partir de log. *corru* ‘corno’ i *baxu* ‘basso’. Cfr. «bou corrimuchat» i «bou corrilanzinu».
- *corrilanzinu*: ‘che ha le corna magre’, a partir del log. *corru* ‘corno’ i *lanzu* ‘magro’. Cfr. «corrimuchat» i «corribaxu». Cfr. log. *corrimutzu* ‘che ha le corna mozzate’ i *corrilongu* ‘che ha le corna lunghe’ (DSILP: a. v.).
- *corrimuchat*. ‘che ha le corna mozze’, a partir del log. *corru* ‘corno’ (→ alg. *corru* ‘íd.’) i *muzzu* [ˈmuttsu] ‘mozzo’ (DSIPL: s. v. *coimutzu*). Cfr. «coimutzu» i «origimuzzu».
- *origimuzzu*: ‘che ha le orecchie mozze’, del log. *origimutzu* (DSIPL: *orijimutzu*), a partir d’*origa* (o [uˈriɣa]) ‘orecchia’ i *muzzu* [ˈmuttsu] ‘mozzo’, com «coimutzu» ‘che ha la coda mozza, senza coda’ (DSIPL: s. v. *coimutzu*).
- *ruialzu*: a partir del log. *ruju* ‘rosso’ i *alzu* (o *arzu*), variant del log. *barzu* [ˈbard̪zu] ‘variopinto, multicolore, screziato’ (DES: s. v. *variu*). No crec que es tracti d’una variant del log. *ruáldzu* o *ruárdzu* ‘roveto’ (DES: s. v. *rívuvu*; DSIPL: s. v. *ruálzu*), per la presència de la consonant aproximant [j].

Conclusions

A partir de l’estudi etimològic i cronològic dels noms dels colors del pelatge del bestiar apareguts en la documentació de l’Alguer dels segles XVII al XIX redactada en català, sobretot en els *Registres de danys* de la *Barracelleria* algueresa (1683-1829) —però també en els *Registres de cavalls i bèsties de mola* i en els *Registres de bestiar viu* (en cast., *Registros di bestiar vivo*)—, hem vist reforçada la teoria segons la qual bona part de les interferències lèxiques (i fonològiques) en el català de l’Alguer dels parlars sards deriven de l’estrat socioeconòmic d’agricultors i ramaders. Hem demostrat que aquest corpus lèxic, molt especialitzat des d’un punt de vista onomasiològic, és d’origen sard, especialment de la mà del parlar logudorès.

Des d’un punt de vista cronològic, i prenent com a base els noms dels colors del pelatge del bestiar dels *Registres de danys* de la *Barracelleria*, especialment boví i equí, s’ha observat que el grau d’interferència del sard augmenta progressivament —en quantitat i en varietat— al llarg de la segona meitat del segle XVIII. És més, a la fi del XVII només hem trobat la lliçó *bístia negra* (1699), si bé caldria contrastar aquest supòsit a

partir del buidat lèxic dels *Registres de cavalls i bèsties de mola* i dels *Registres de bestiar viu*.

Concretament, s'ha vist que:

- Entre 1701 i 1707 no registrem cap cas de sardisme.
- Entre 1714 i 1759 trobem 10 lliçons amb adjectivació cromàtica d'herència catalana (a partir dels colors *blanc* 'bianco', *negre* 'nero' i *vermell* 'rosso') enfront de cinc solucions de procedència sarda: *murru negra* (1724), *vermell alipintu* (1738), *murru* (1743), *canu* (1743) i *(cavall) de pèl murru* (1754) —a part del sardisme *pia* (1743) 'cavallo pezzato', ja documentat el 1701 en un *Registre de cavalls*.
- Entre 1763 i 1784 trobem una gran quantitat de solucions manllevades del sard logudorès, d'una notable riquesa onomasiològica, fins i tot a partir de calcs semàntics (*estrellat* ← log. *isteddadu*, *florit* ← log. *fioridu*, *murru negra* ← log. *murru niéddu*).

També hem donat compte de noms més específics, amb doble adjectivació, a voltes amb compostos ben heterogenis —de clara procedència sarda— que fan referència, a més del pelatge, a algunes característiques físiques d'identificació (*orelles* 'orecchie', *cua* 'coda', *morro* 'muso', *banyes* —alg. *corros*— 'corna', etc.), tant aplicats a *bous* com a cavalls, corpus lèxic que també trobem molt desenvolupat en els *Registres de cavalls de la Barracelleria* i als *Registres de bestiar viu* (en cast., *Registros di bestiar vivo*): *bou blanc coimutzu*, *bou canu negre*, *bou de pèl vermell espanu*, *bou negre alipintu*, *bou negre estrellat*, *bou vermell espanu*, *bou vermell estrellat*, *bou vermell merulinu*, *nueddu negre úrpinu*, *cavall murru negre*, *cavall múrtinu estrellat*, etc. Fins i tot amb lliçons amb triple adjectivació, com *bou negre merulinu corrimutzu* i *bou vermell escurigós estedat*.

Finalment, he tractat detalladament adjectius compostos d'origen sard com *bentri-e-coialvu* 'che ha la pancia e la coda bianca', *coimutzu* 'che ha la coda mozza, senza coda', *coyarvu* 'che ha la coda bianca', *corribaxu* 'che ha le corna basse', *corrilanzinu* 'che ha le corna magre', *corrimuchat* 'che ha le corna mozze', *origimuzzu* 'che ha le orecchie mozze' i *ruialzu* 'rosso screziato', exemples inequívocs del grau d'interferència del sard en l'alguerès en el camp lexicosemàntic dels noms dels colors del pelatge del bestiar boví i equí entre els segles XVIII i XIX.

Identificació de sigles d'obres lexicogràfiques

DCA: Josep SANNA, *Diccionari català de l'Alguer*. L'Alguer/Barcelona: Fundació del II Congrés de la Llengua Catalana, 1988.

DCEC: Joan COROMINES, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, 4 vols. Madrid: Gredos, 1955-1957.

DECLC: Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols. Barcelona: 1980-2001

DCVB: Antoni M. ALCOVER i Francesc de Borja MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols. Palma: 1930-1962.

DES: Max Leopold WAGNER, *Dizionario etimologico sardo*, 3 vols (el vol. 3, amb els índexs, a cura de R. G. Urciolo). Heidelberg, 1960. (Se cita de la 2a reimpressió de Cagliari, Gianni Trois Editore, 1989.)

DSIPL: Enzo ESPA, *Dizionario Sardo-Italiano dei parlanti la lingua logudorese*. Sassari: Carlo Delfino Editore, 1999.

DUSI: Vissentu PORRU, *Dizzionariu Universali Sardu-Italianu*. Casteddu: 1832. (Se cita de l'ed. anastàtica de Cagliari, Gianni Trois Editore, 1981.)

VIS: Giovanni SPANO, *Vocabolario italiano-sardo*, 2 vols. A cura de Giulio PAULIS. Sassari: Ilisso, 1998.

VSI: Giovanni SPANO, *Vocabolariu sardu-italianu. Con i 5000 lemmi dell'inedita Appendice manoscritta di G. Spano*, 2 vols. A cura de Giulio PAULIS. Sassari: Ilisso, 1998.

Identificació d'abreviatures de llengües romàniques

alg. (català) alguerès / (*catalano*) algherese

camp. (sard) campidanès / (*sardo*) campidanese

cast. castellà / *castigliano* (o *spagnolo*)

cat. català / *catalano*

fr. francès / *francese*

it. italià / *italiano*

log. (sard) logudorès / (*sardo*) logudorese

nuor. (sard) nuorès / (*sardo*) nuorese